

Normativa i geosinònims

KÁLMÁN FALUBA

Universitat Eötvös Loránd de Budapest

Parafraçant el títol d'un estudi de Max W. Wheeler (1995), podríem preguntar-nos a propòsit del nostre tema —normativa i geosinònims— si pot haver-hi més a dir-hi. Efectivament, els darrers decennis els geosinònims, la seva inclusió o no en els diccionaris normatius (les successives edicions del Fabra i les dues del diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans), com també la manera d'incloure'ls-hi han cridat l'atenció de nombrosos estudiosos, i se'n va parlar també en edicions anteriors d'aquest mateix col·loqui. Bastarà citar a propòsit l'extensa ponència d'Antoni Ferrando, llegida el 1998 (Ferrando, 2000), i —fora del marc dels col·loquis Fabra de Tarragona— una llarga sèrie d'escrits de Joan Veny dedicats a la diversitat territorial del lèxic català, parcialment recollits en el volum *Llengua històrica i llengua estàndard* (Veny, 2001).

La publicació de la primera edició del *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC1), el 1995, representà un pas decisiu cap a la plena acceptació normativa del lèxic català no barceloní (o no central): per una banda, es van admetre molts més diatopismes que al *Diccionari general de la llengua catalana* i, per l'altra, hom hi va suprimir les marques geogràfiques o diatòpiques (*d.* - dialectal i *reg.* - regional), supressió que elevà a nivell pancatalà (*nacional*, diria Fabra) tots els mots inventariats, excepte els pocs que portaven en aquella primera edició la nota restrictiva de «en algunes contrades», eliminada en la segona edició, del 2007. Joan Martí i Castell afirma en la introducció d'aquesta segona edició que «el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans és, des de la primera edició, el diccionari per a tots els catalanoparlants» (Martí, 2007, p. XIX-XX).

L'admissió de nous diatopismes augmentà el nombre de les sèries sinonímiques incloses en el diccionari, i tornà a plantejar el problema de la seva unificació formal, problema examinat a fons per Joaquim Rafel (1988). Rafel demanà en el

seu escrit «Sobre la normalització dels diccionaris catalans: el tractament de les sèries sinonímiques» la identificació, en cada cas, del cap de sèrie, que havia de ser l'única paraula definida mitjançant un enunciat definidor, mentre que els altres membres de la sèrie serien definits només sinonímicament, utilitzant com a definició el cap de sèrie. Un altre requisit formulat per Joaquim Rafel fou que l'entrada del cap de sèrie, a més de la definició pròpiament dita, contingués la llista completa dels altres mots de la sèrie. Pel que fa a la tria de l'únic terme definit, Rafel afirma que «hauria d'ésser considerat cap de sèrie aquell element reconegut per un major nombre de parlants com més habitual per a la designació d'un concepte en unes condicions d'expressió menys marcades per factors particulars» (Rafel, 1988, p. 98). La Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), en els seus *Criteris sobre la incorporació de variants lexicals en el Diccionari general*, aprovats el 14 de desembre de 1990 (Institut d'Estudis Catalans, 1996), afirma que «de dos geosinònims hom donarà en general prioritat al del català central, atesos el seu gran pes demogràfic i la força dels seus mitjans de comunicació de massa» (p. 83). S'expressa de manera semblant Joan Veny en tractar la classificació dialectal als textos introductoris del *Petit atlas lingüístic del domini català*. Hi diu del català central que «es va convertir en el dialecte de referència per a la llengua literària per la seva demografia, el seu distanciament del castellà, la seva producció literària i per contenir la capitalitat, Barcelona, amb la seva força expansiva cap als altres dialectes» (PALDC, p. 26). Tot i que Joaquim Rafel ens adverteix que el privilegi de trobar-se definit per un enunciat definidor no representa un major grau de *normativitat* dintre de la sèrie sinonímica, i que no es tracta tampoc d'una distinció entre mots *preferents* i *secundaris* (Rafel, 1988, p. 99, nota 30), serà difícil aconseguir que l'usuari, fins i tot professional, no tingui aquesta impressió. Prova n'és la citació següent de Gabriel Bibiloni (1997, p. 37): «el diccionari, la referència normativa, en incorporar totes les solucions lexicals de la llengua, maneja els conceptes de *mot principal* (amb definició) i *mot secundari* (amb remissió al mot principal)». Efectivament, aquesta mena de jerarquització, agradi o no, és inevitable en un diccionari normatiu, i només podria evitar-se repetint definicions del tot idèntiques. La repetició de la mateixa definició, rebutjada categòricament per Joaquim Rafel i no practicada tampoc pel DIEC, és la que trobem en el diccionari CLAVE, subtítulat *Diccionario de uso del español actual*. Per posar uns exemples dels molts, citem la sèrie *asno, borrico, burro, jumento, pollino*, definits tots cinc com «Mamífero cuadrúpedo, doméstico, más pequeño que el caballo, con largas orejas, pelo áspero y normalmente grisáceo, y que se suele emplear como montura o como animal de carga o de tiro». Però fins i tot al diccionari CLAVE pot haver-hi alguna pista que ens indiqui preferència: els articles corresponents a *borrico, burro, jumento i pollino*, després de la definició i darrere punt i coma, fan constar el sinònim *asno*, que d'aquesta manera sembla ser el sinònim preferent.

En d'altres casos però, com és ara la sèrie *siempretieso, tentempié, tentetieso* (la joguina 'saltamartí'), falta fins i tot aquesta pista: tots tres porten, després d'una definició idèntica, els altres dos sinònims.

Tornant ara a l'ampliació de l'abast diatòpic del diccionari normatiu del català, els filòlegs del domini lingüístic troben lloable l'esforç de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, i l'exhorten a seguir pel camí encetat. Àdhuc Gabriel Bibiloni, qui tem que l'Institut, en comptes d'un estàndard composicional, arribi a construir-ne un de fragmentat en el terreny morfològic, no veu cap perill en la generosa admissió dels geosinònims. Diu textualment (Bibiloni, 1997, p. 36): «tot sembla indicar que els sinònims poden ser perfectament compatibles i representar un fet d'enriquiment lèxic i de complementarietat. En canvi, *polimorfisme* i *estandardització* són en principi termes antagònics». Una mica més endavant podem llegir dins el mateix text l'opinió avui generalment compartida segons la qual «totes les paraules catalanes han de figurar al diccionari normatiu, llevat potser d'algunes que siguin excessivament locals» (Bibiloni, 1997, p. 37). Emili Casanova (2002, p. 70-71), tot constatant que «els criteris emprats [per l'IEC] per a l'acceptació d'una paraula són adequats i suficients per a poder acollir el lèxic general valencià», afirma que «falten en el DIEC una bona quantitat de lexemes valencians que acomplien els mateixos requisits que els introduïts». El mateix autor completa l'estudi que estem citant amb una sèrie d'apèndixs, entre els quals el cinquè conté un miler de valencianismes absents del DIEC1 (Casanova, 2002, p. 80-83). Constatem que la recent segona edició del diccionari normatiu no sembla pas aprofitar la llista de Casanova, llista en la qual, val a dir-ho, hi ha un parell de mots ja admesos pel DIEC1 (*servici, sext, socarrat*) o fins i tot pel *Diccionari general de la llengua catalana* en la seva primera edició (*sacsó, sopada, sòtol*). O cal pensar que Emili Casanova troba a faltar accepcions i/o locucions dintre dels articles corresponents a aquests lemes?

Tot sembla indicar que els geosinònims en llista d'espera són en primer lloc valencianismes, i que són els valencians els que més insisteixen en el reconeixement normatiu de les seves peculiaritats lèxiques. Casanova (2002, p. 61) al·ludeix a «la por o precaució que es té davant del valencià». Precaució, diríem, no tant davant del valencià, com davant de «l'avançada d'actituds segregacionistes basades en la sublimació extrema dels trets específics del balear i sobretot del valencià», segons Joan Martí i Castell (2005, p. 69), president de la Secció Filològica de l'IEC. És curiós que la nova edició del diccionari manual de la llengua hongaresa (*Magyar értelmészó kézisztár*, 2003) hagi despertat recels semblants a propòsit de la tímida admissió de geosinònims propis de les comunitats de parlants de fora d'Hongria. Es tracta de les comunitats hongareses dels territoris que després de la Primera Guerra Mundial van ser segregats d'Hongria i van passar a pertànyer a estats —antics o nous— que tenien i tenen per llengua oficial una altra que l'hongarès.

Noranta anys d'un relatiu aïllament fan que els hongaresos d'Eslovàquia, Ucraïna, Romania, Sèrbia, Croàcia, Eslovènia i Àustria, dos milions i mig de persones, si fa no fa, usin un lèxic parcialment diferent de l'estàndard d'Hongria, i que hi hagi una diversificació també entre els usos de la llengua hongaresa dels diferents estats. L'admissió gairebé testimonial d'elements lèxics de fora de les fronteres hongareses és tema de debat perquè no pocs d'aquests elements es deuen a la pressió de les respectives llengües d'estat. Un dels especialistes del tema, István Lanstyák (2006), defensa l'acollida fins i tot dels elements espuris amb l'argument que excloure'ls d'un diccionari de la llengua (que ell voldria no normatiu sinó descriptiu) significaria excloure els seus usuaris de l'univers dels parlants de l'hongarès: el mateix argument que s'esgrimeix en defensa de la flexibilitat diatòpica de la norma catalana.

A continuació passo a estudiar un parell de sèries sinonímiques i el tractament que els dona la segona edició del DIEC. En la tria m'he basat en tres fonts: l'estudi ja citat de Joaquim Rafel (1988), un escrit meu sobre el vocabulari dialectal admès pel diccionari de l'Enciclopèdia Catalana (Faluba, 1995) i la llista de mots que clou la comunicació d'Antoni López i Quiles llegida al IV Congrés de Filologia Valenciana, amb el títol de «El valencià estàndard de la Bíblia valenciana». La dita llista (López, 2002, p. 261-275) recull les paraules de la *Biblia catalana interconfessional* no acceptades per l'adaptació valenciana que se'n va fer. Les substitucions tenen en la seva majoria una implicació geogràfica, tot i que n'hi ha d'altres que més aviat són estilístiques (posem per cas *aniquilar* per *anorrear*, *caràcter* per *caire*, *desgràcia* per *dissort*). Naturalment, ara ens interessen les primeres. Analitzem el nostre corpus basant-nos en els següents instruments bibliogràfics: el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB); el *Diccionari etimològic i complementari* de Joan Coromines (DECat); el *Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra, en la seva primera edició, de 1932 (DGLC); el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans, en la seva segona edició, de 2007 (DIEC2), obra que, cal no oblidar-ho, vol ser, declaradament, una continuació, modernitzada i ampliada, del diccionari de Fabra; el *Diccionari valencià* dirigit per Josep Lacreu i avalat per l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; els tres volums ja publicats de l'*Atles lingüístic del domini català* (ALDC) i el primer del *Petit atles lingüístic del domini català* (PALDC). Reconec de bon antuvi que manejant aquests instruments (penso en primer lloc en el DCVB, en el DECat i en els *Atles*) podem formar-nos una idea més aviat de l'extensió geogràfica de l'ús dels mots examinats, que no pas del seu arrelament en el llenguatge escrit, sobretot literari. Com que per a Fabra (i avui per a l'Institut) l'ús literari és un dels criteris que justifiquen l'admissió normativa d'un mot, les nostres conclusions (sovint només sospites) poden resultar no suficientment fundades.

1. *birbar/eixarcolar/eixartellar/escardar/herbassejar/herbejar*, sèrie analitzada per Joaquim Rafel (1988, p. 84-86). El cap de sèrie proposat per aquest autor és *eixarcolar*, la definició del qual seria «llevar les herbes dels sembrats». El DIEC2, en la redacció del qual Joaquim Rafel ha tingut un paper de pes, separa d'aquesta sèrie els dos últims verbs (*herbassejar* i *herbejar*), i converteix en cap de sèrie el verb *birbar*, amb la definició «arrencar les males herbes (dels sembrats)». La tria no deixa de cridar l'atenció perquè *birbar*, segons el DCVB i el DECat, és mot valencià i occidental, del qual Coromines afirma que els valencians el consideren com a propi, tot sentint el sinònim *eixarcolar* com a cosa del Principat. D'altra banda, em pregunto —amb la deguda modèstia d'un no-catalanoparlant, però amb una certa experiència agrícola— si *eixarcolar* i *eixartellar* són efectivament sinònims perfectes (si és que n'hi ha) de *birbar* i de *escardar*: aquests no evocuen l'eina amb la qual es realitza l'eliminació de les males herbes, mentre que els altres dos es relacionen, directament o indirecta, amb *eixartell*, que el DIEC2 remet a *aixadell*, definit com a «aixada petita de fulla estreta, usada per a arrencar herbes entre els blats, treballar els solcs plantats d'hortalisses, etc.» Pel que fa a *herbassejar* i *herbejar*, formen una subsèrie no prou ben elaborada: el primer verb remet al segon, que per la seva banda té una accepció amb una fórmula definidora («pasturar l'herba dels prats»), i una altra, que remet a *birbar*. Només que *herbejar* per al DIEC2 és verb intransitiu, i *birbar*, transitiu. La solució del *Diccionari valencià* és gairebé la mateixa, però distingeix amb més encert les dues accepcions de *herbejar*, una de les quals, la que remet a *birbar*, és transitiva.

2. *brossat/brull/mató/recuit* és una sèrie a què em vaig referir el 1995 —seguint les petges de Joan Veny (1960, p. 130)— a propòsit dels dialectalismes del diccionari de l'Enciclopèdia Catalana. En aquest cas, la proposta normalitzadora de Joaquim Rafel es compleix plenament: *brossat*, *brull* i *recuit* remetent tots tres a *mató*, definit com a «massa blanca i mantegosa que resulta de la coagulació de la part caseosa de la llet». *Mató*, segons el DECat, «no és mot d'ús general, però és el propi del català central, estenent-se fins a la baixa Segarra i el Pallars superior». *Recuit*, segons la mateixa font, és propi del Gironès i del Baix Empordà. El DCVB documenta *brull* en tres localitats del País Valencià, i limita *brossat* a la Cerdanya, els Pallars, Tremp, el Pla d'Urgell, Solsona, el Camp de Tarragona, el Priorat, la Ribera d'Ebre, Mallorca i Menorca, tot citant, això sí, documentació valenciana antiga (*Procés de les olives* i *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, regla 110). Per al *Diccionari valencià* el cap de sèrie és *brull* (amb una definició idèntica a la de *mató* al DIEC2), i hi remet *brossat*, *mató*, *recuit*, admesos doncs com a mots secundaris.

3. *capficat/capficó/colgat*, sèrie analitzada per Joaquim Rafel (1988, p. 81-83), qui va trobar poc conseqüent que el DGLC, que remet *capficat* i *capficó* a *colgat*, no hi remeti també *murgó*, definit d'una manera gairebé idèntica que *colgat*.

Doncs aquesta separació de *murgó* de la seva sèrie es manté al DIEC2, com es mantenen també les dues definicions quasi coincidents de *colgat* i de *murgó*, iniciades, respectivament, amb «redolta que es fa passar sota terra [...]» i «redolta d'un cep que es colga [...]». Resulta sorprenent que buscant al mateix diccionari *redolta*, constatem que no és entrada principal, sinó que ens remet (juntament amb la seva variant *redorta*) a *sarment*, com ho feia ja el DGLC (Rafel, 1988, p. 106-107). La coherència interna recomanaria encapçalar l'única definició, sigui el terme definit *colgat* o *murgó*, amb el mot *sarment* i no amb *redolta* que, segons Coromines, s'ha tornat sinònim de «sarment de vinya» del Llobregat cap al sud. Notem de pas que la sèrie encapçalada per *sarment* inclou, ja des del 1932, també el sinònim *tòria*, que té aquest sentit, segons Coromines, a la zona compresa entre el Llobregat i les Alberes: o sigui, *sarment*, terme geogràficament neutre; *tòria*, geosinònim septentrional; *redolta*, geosinònim meridional. El *Diccionari valencià* millora la definició de *colgat*, encapçalant-la pel mot principal *sarment*, però manté *murgó* separat de la sèrie, i amb una definició que comença amb el mot secundari *redorta*.

4. *clatell/bescoll* (López, 2002). El DIEC2 estableix una curiosa distinció entre els dos, definint el primer com a «nuca, especialment la de les persones» i el segon com a «nuca, especialment la dels animals». Aquesta distinció entre anatomia humana i anatomia animal no ve del primer Fabra, que diu expressament de *bescoll* que és la «part posterior del coll de l'home i dels animals», i contradiu de manera flagrant el mapa 31 de l'ALDC (*el clatell*), del qual resulta clar que la distinció és purament geogràfica. Deu tractar-se de l'aplicació del criteri 10 de Fabra, tal com el va formular la Secció Filològica, anomenant-lo «Redistribució de formes dialectals concurrents» (Institut d'Estudis Catalans, 1996, p. 83):

Fabra ha tendit, davant dos geosinònims, a matisar-ne els continguts; així, la parella sinonímica *graó/escaló* rep una precisió per a aquest darrer: «especialment travesser d'escala de mà» [...] Una mostra de planificació dels dialectalismes dirigida a la formació d'una llengua lògica, enemiga de l'ambigüitat; caldrà meditar si convé seguir aquesta pauta.

Joan Veny (2001, p. 91) és més escèptic encara («personalment crec que no és convenient abusar d'aquest criteri per la seva escassa operativitat»), malgrat tot, en aquest cas sembla haver-se aplicat. La matisació del contingut semàntic dels sinònims *clatell/bescoll* deu obeir a l'etimologia *batcoll* o *baticoll*, acceptada per Coromines, qui diu que «primerament *batcoll* degué designar la part del coll dels equins batuda pel collar i les regnes, i la part del coll dels bous batuda pel jou». Una altra ensenyança del mapa 31 de l'ALDC, a tenir molt en compte, és el predomini absolut de la variant *bascoll* enfront de la forma actualment normativa, *bescoll*, només recollida en dos punts de l'extrem meridional del País Valencià

(Crevillent i Guardamar). Pel que fa a *nuca*, cap de sèrie que podríem qualificar de diatòpicament neutre, segons el DECat és poc usual en les llengües iberoromàniques. (Com que aquí Coromines parla de *iberoromànic* oposant-lo al francès i a l'italià, hem d'entendre que hi inclou també el català.) Efectivament, a l'ALDC, excepte un únic cas, *nuca* apareix de tant en tant com a segona resposta, i sense una clara preferència geogràfica. Un quart membre de la sèrie encapçalada per *nuca* és *tos* (al DIEC2 *tos*¹), mot el domini actual del qual és el sud valencià (de la capital cap avall, on reparteix el terreny amb *bascoll*). Les *Regles de esquivar vocables...* (regla 178) oposen *tos*, sinònim preferent, a *clatell*, mot a evitar. El *Diccionari valencià*, que —igual que el DIEC2— desconeix *bascoll*, remet *clatell* en la seva primera accepció a *bescoll*, i hi afegeix quatre accepcions més, en realitat, quatre frases (*caure de clatell*; *ser net de clatell*; *planta-me-la al clatell*; *tenir (o portar) llana al clatell*), de les quals l'única no recollida pel DIEC2 és *planta-me-la al clatell* «expressió d'incredulitat». Crida l'atenció la productivitat fraseològica de *clatell* en un diccionari valencià general si considerem que l'ALDC només documenta aquest mot a l'extrem nord del País Valencià. Notem finalment que el mapa 618 de l'ALDC (*caure d'esquena*) no recull al País Valencià la resposta *caure de clatell*: les respostes predominants són *caure d'esquena* i *caure de tos*, aquesta última gairebé hegemònica de València cap al sud.

5. *falç/corbella* (López, 2002). El DECat i el DCVB coincideixen en la valencianitat del segon terme, del qual Coromines diu dins l'article *corb* que «és un mot distintivament valencià, usat de cap a cap del País, començant per la Ribera d'Ebre fins al camp d'Elx». El DIEC2, fidel als seus criteris, el remet a *falç* 1, on, a més de la definició, trobem dos exemples del primer Fabra que al nostre entendre il·lustren les limitacions de la definició sinonímica: *pel juny la falç al puny* i *un cop de falç*. Si intentem la substitució, tindrem resultats estilísticament o connotativament diferents: en *el juny*, *la corbella al puny* molesta la llargària del substitut, i *un cop de corbella* no evoca *Els segadors* dels catalans, que segurament rondava pel cap del Mestre en redactar aquesta entrada. Per al *Diccionari valencià* els dos mots *falç* i *corbella* no són sinònims perfectes: tots dos tenen la seva pròpia definició, sent *corbella* una «varietat de falç de fulla corba en pla distint del mànec». Una redistribució de formes basada en l'ús real de certes zones segons es desprèn del DECat, que ens diu que en molts llocs els dos termes poden designar eines més o menys diferents, però en d'altres *corbella* s'usa per a totes menes de *falç*.

6. *guineu/rabosa* (López, 2002). El DIEC2 recull també un tercer geosinònim, el septentrional *guilla*. El cap de sèrie és *guineu* en la seva primera accepció (n'hi ha una segona, aplicada a peixos): *guilla* i *rabosa* es defineixen com a *guineu* 1. Només que aquesta accepció es divideix en dues subaccepcions: sota 1 2 figura la *guineu àrtica* o *blava*. La remissió sembla permetre'ns d'aplicar aquests adjectius també als dos geosinònims restants, i parlar per exemple de *rabosa àrtica* o de

guilla blava. Efectivament, el *Diccionari valencià*, que defineix *rabosa* i hi remet *guineu* i *guilla*, distingeix *rabosa comuna*, *rabosa roja* i *rabosa àrtica*. Aquesta sèrie sinonímica, tal com ens la presenta el *Diccionari valencià*, és interessant també perquè il·lustra una altra vegada que mots desusats poden conservar la seva vitalitat en expressions, frases fetes: *guilla*, que en la seva primera accepció remet a *rabosa*, en la segona recull les frases *anar brut com una guilla*, *pudir més que una guilla* i *ser una guilla* «ser dolent, astucios». Germà Colón (2005, p. 221), a propòsit de les *Regles de esquivar vocables...*, es refereix a aquesta possibilitat quan constata que *rabosa* fou i és un mot essencialment valencià, «encara que *guineu*», diu ell, «es conserva en sentits metafòrics». És curiós de constatar que aquests sentits metafòrics s'atribueixen aquí a un altre membre de la mateixa sèrie, *guilla*, qualificat pel DECat de pirinenc o del nord.

7. *llevat/rent* (López, 2002; Faluba, 1995), sèrie que el DIEC2 completa amb *creixent* 6, remetent els dos últims al primer, *llevat* 1 «massa fermentada que es mescla amb una altra per fer-la fermentar». Pel que fa a *rent*, Coromines el limita al valencià, mentre que el DCVB el documenta també a l'Urgell, Lleida, Fraga, Mequinensa, la Conca de Barberà i el Camp de Tarragona. *Creixent*, substantiu masculí ja recollit pel Fabra del 1932, segons les mateixes fonts es limita a Tortosa, extensió geogràfica que pot qüestionar la seva inclusió en el corpus referencial, si no és que per Tortosa hem d'entendre el tortosí, tal com es desprèn del PALDC (p. 25, columna B). Al mateix temps, la sèrie podria completar-se amb un geosinònim més, *lleute*, actualment exclòs del DIEC, que segons Coromines s'estén, de nord a sud, en tota la longitud del català (nord-)occidental. En el *Diccionari valencià* hi trobem tots quatre membres de la sèrie (*creixent*, *lleute*, *llevat*, *rent*), dels quals el definit és, naturalment, *rent*.

8. *mosso/criat, servent, treballador, segador* (López, 2002). Als textos bíblics dels quals procedeixen aquests sinònims *mosso* segurament correspon sobretot a l'accepció 2 1 del DIEC2 («criat, especialment de masia»), cartografiada per l'ALDC al mapa 224 (*criat*) i al mapa 225 (*criada*); hi veiem efectivament que la penetració del castellanisme primerenc *mosso* al País Valencià és escassa. Però el que voldria comentar ara és la primera accepció que trobem al DIEC2 de *mosso* *mossa* substantiu, que no és altra cosa que una remissió a *noi noia*. El problema és que aquesta entrada té sis accepcions, i en algunes d'aquestes difícilment podríem substituir el lema per *mosso mossa*, així 1 2 m. i f. «Nen, nena», amb l'exemple *La Rosa ha parit un noi. Què ha tingut? Noi o noia?* O és que es pot parir un mosso o una mossa? I si intentéssim fer la substitució en l'accepció 5, que és l'expressió *noia verda* que ens remet a *sac de gemecs*, tindríem una *mossa verda* que no crec que tingui res a veure amb el dit instrument músic. Aquesta mena de remissió imprecisa a mots polisèmics es dona al DIEC2 amb una relativa freqüència: *xicot xicota* 1 i *al·lot al·lota* remetent igualment a *noi*, sense precisar-ne l'accepció.

9. *seny/trellat, enteniment, coneixement* (López, 2002). Aquesta sèrie sembla il·lustrar la poca popularitat a València d'un mot emblemàtic a Catalunya, del qual el DECat de Coromines afirma que «resta viu i vivaç pertot on sona la nostra llengua». Malgrat el rebuig que fa d'aquesta paraula la versió valenciana de la Bíblia interconfessional, el *Diccionari valencià* la recull, definint-la com a «sana capacitat mental que és penyora d'una justa percepció, apreciació, comportament, actuació», fórmula definidora pràcticament idèntica a la del DIEC2, coincident per la seva banda amb la del DGLC (l'única diferència és que al «comportament» valencià li correspon la «captinença» fabriana). A propòsit d'aquesta sèrie, hom s'adona d'una omisió del DIEC2, en què busquem endebades els sinònims valencià i balear de *queixal del seny*, del qual se'n diu, segons ens indica el mapa 49 del PALDC, *queixal de l'enteniment* al País Valencià (de Castelló de la Plana cap avall) i a Eivissa, i *queixal extremer* (o senzillament *extremer*) a les Balears. (Pel que fa l'adjectiu *extremer*, és curiós que el DIEC2 no el reculli, i que Coromines només n'aporti documentació medieval, tot desconeixent l'ús viu.)

10. *toro/bou*, sèrie que es complementa amb *brau* (López, 2002; Faluba, 1995). La denominació del mascle de l'espècie *Bos taurus* sembla ser una mena d'assignatura pendent de la lexicografia catalana, assignatura que al meu entendre no ha aconseguit aprovar tampoc el DIEC2. El Fabra del 1932 defineix *brau* com a «mascle de l'espècie bovina no castrat». L'entrada *toro* de la primera edició del DGLC té una definició mixta: comença amb el sinònim *brau*, del qual dona també la definició, repetint la de l'entrada corresponent. Finalment, el *bou* per a Fabra era un «mamífer remugant domèstic pertanyent a la família dels bòvids (*Bos taurus*), d'un metre i mig d'alt i dos i mig de llarg, de cap gros armat de dues banyes, pell dura, pèl dur blanc, roig, negre o clapat, molt útil com a animal de treball i comestible», i després d'aquesta definició, que avui ens sembla massa enciclopèdica i una mica superada pel temps, afegeix: «especialment el mascle adult castrat». O sigui, el punt de partida marcat per Fabra és el següent: hi ha una espècie animal que es denomina *bou*, terme que s'aplica també al mascle castrat d'aquesta espècie, i després hi ha dos mots sinònims, *brau* i *toro*, que indiquen només el mascle «no castrat», i dels quals el preferent és *brau*. Des d'aleshores el quadre s'ha completat. Primer: avui sabem que aquesta accepció substantivada de l'adjectiu *brau*, amb paraules de Coromines, «no ha estat mai cosa general, ni tampoc fou gaire antiga, contra el que han donat entenent els ultrapuristes». *Brau* substantiu, continua Coromines, només «és d'ús normal a Mallorca i general a totes les comarques d'enllà de la frontera». El DCVB és molt menys explícit pel que fa als territoris on *brau* s'usa realment, però Francesc de B. Moll l'inclou en el seu *Vocabulari mallorquí-castellà* (Moll, 1965). Segon: avui ningú no dubta del caràcter autènticament català de *toro*, malgrat la identitat formal amb el mot castellà equivalent. I tercer: com ho indica també la substitució de *toro* per *bou* a la

l·lista de la qual pouem (contrast entre el lèxic català i lèxic valencià de la Bíblia interconfessional), en català valencià pot denominar-se *bou* també el mascle no castrat de l'espècie, accepció recollida pel DCVB i evidenciada, segons Coromines, pel nom gens infreqüent de *el Colló del Bou*, donat a certes penyes als pobles valencians, o per les *places de bous* d'algunes ciutats valencianes. Malgrat aquests antecedents, l'entrada *bou* del DIEC2 no ens diu explícitament que aquest mot pot ser també sinònim de *toro*; ho podem deduir de la subaccepció 1 2 («bou adult castrat») i de l'accepció 2, segons la qual el plural *bous* pot significar «festes populars de joc amb un o més bous». Arribem a la mateixa deducció també amb l'entrada *correguda*, en la qual *correguda de bous* es defineix com a «espectacle públic en què una persona toreja un bou fins a donar-li mort, d'acord amb les convencions de la tauromàquia». Cal confessar que la solució que s'hauria hagut d'imposar, crear dintre de l'entrada *bou* una nova subaccepció que el definís com a «bou adult no castrat», podria resultar xocant a causa de l'evident contradicció entre les dues definicions subsegüents. En casos com aquest hom troba a faltar la marca geogràfica que ens aclareixi la distribució espacial dels significats antagònics. Pel que fa a *brau* i a *toro*, al DIEC2 ambdós remeten a *bou* 1 1, on es defineix l'espècie. En resulta, amb bona lògica, que els braus i els toros també poden ser vaques... El *Diccionari valencià* tampoc no afirma explícitament que pot haver-hi un *bou* no castrat, i embolica la troca posant al final de la definició de *bou* com a espècie l'afegit «anomenat també *brau* i *toro*». De tota manera, les proves implícites de l'accepció «mascle no castrat» hi són també al *Diccionari valencià*, i en trobem una de més en la frase *estar (algú) fet un bou* «estar furiós, exasperat, rabios». (Notem de passada que la citada frase porta la marca *fig.* És que —fora de casos mitològics— algú pot estar fet un bou no figuradament?)

L'admissió generalitzada de geosinònims sense sotmetre'ls a una jerarquitza-ció explícita pot justificar-se tàcticament, però la jerarquitza-ció a llarg termini serà inevitable. La Secció Filològica de l'IEC té present que si distingeix àmbit general i àmbit restringit en fonètica i en morfologia, no podrà deixar de distingir-los també en el lèxic. Si no ho fa (o triga a fer-ho) no es deu només a la dificultat intrínseca d'haver de manejar, en aquest cas, una quantitat de dades excessivament elevada, sinó també a la sensibilitat aguditzada de certs parlants que veuen en les marques geogràfiques una mena d'estigmatització. Mentre no es formulï una proposta per a un estàndard oral lèxic, que seguirà la de fonètica (1990) i la de morfologia (1992), em pregunto què ha de fer qui vulgui adreçar-se a la comunitat catalanoparlant en conjunt? I què ha de fer mentrestant qui vulgui fer un diccionari bilingüe llengua *x*-català? Personalment, puc donar compte de la meua experiència com a lexicògraf, coautor, amb Károly Morvay, d'un parell de diccionaris català-hongarès i hongarès-català. Tot limitant-me a les sèries presentades

més amunt (i excloent-ne els grups encapçalats per *mosso* i per *seny* perquè hi domina més la sinonímia que no pas la geosinonímia), examinaré quins dels seus elements vam admetre en l'elaboració d'aquests dos diccionaris, i quins d'aquests elements admesos porten la marca geogràfica *reg.*, o sigui, regional, triada segurament per imitació del diccionari de l'Enciclopèdia, l'últim crit de la lexicografia catalana en aquells moments (els últims anys vuitanta i el primers anys noranta del segle passat).

Unitats admeses pel diccionari català-hongarès sense marca geogràfica:

birbar, eixarcolar, eixartellar, escardar, herbejar; mató, recuit; guilla, guineu; redorta, sarment, tòria; bescoll, clatell, tos; corbella, falç; creixent, llevat, rent; bou l'espècie bovina', brau, toro.

Unitats admeses pel diccionari català-hongarès amb la marca geogràfica *reg*:

brossat; rabosa; redolta; bou 'toro'.

Unitats excloses pel diccionari català-hongarès:

brull; lleute.

El diccionari català-hongarès admet doncs la gran majoria dels geosinònims que hem destacat del DIEC, tot i que és inconseqüent (com també les seves fonts d'aleshores) en l'aplicació de la marca *regional*. Hi és una absència criticable la de *brull*, cap de la seva sèrie sinonímica al *Diccionari valencià*. D'altra banda, avui dubto de la necessitat de l'ús de les marques geogràfiques aplicades a les unitats d'entrada d'un diccionari bilingüe (en el nostre cas, les del català).

Mirem ara el diccionari hongarès-català, agrupant les traduccions catalanes segons el concepte traduït, i donant el mot d'entrada hongarès entre parèntesis:

«arrencar les males herbes» (*gyomlál*): *eixarcolar, birbar; esbrossar, desbrossar, escanyotar, escardar, herbejar*

«massa blanca i mantegosa que resulta de la coagulació de la part caseosa de la llet» (*túró*): *mató, recuit, brossat, casi* (la font d'aquest últim mot no l'he pogut localitzar; deu tractar-se d'un error)

«l'espècie *Vulpes vulpes*» (*róka*): *guineu; rabosa, guilla*

«branca llarga i prima de vinya» (*szőlővessző*): *sarment, tòria, redorta; (venyige) sarment, redorta, tòria*

«nuca» (*nyakszirt*): *clatell, nuca, bescoll, tos, occípit*

«nuca» (*tarkó*): *nuca, clatell, bescoll, batcoll, tos, occípit*

«eina que serveix per a segar les messes» (*sarló*): *falç, falcilla, corbella*

«massa fermentada que es mescla amb una altra per fer-la fermentar» (*élesztő*): *llevat, rent*

«mascle de l'espècie *Bos taurus*» (*bika*): *toro; brau (culte); bou (reg.)*

«mascle castrat de l'espècies *Bos taurus*» (*ökör*): *bou [castrat].*

La marca *regional*, que el diccionari català-hongarès aplica a quatre mots del nostre corpus, a l'hongarès-català s'usa una única vegada: a l'entrada *bika* qualifi-

quem de regional l'ús de *bou* en l'accepció «toro». S'observa, d'altra banda, una proliferació de sinònims (hi ha un grup que tradueix el mot d'entrada amb set, i un altre, amb sis mots catalans). L'usuari només excepcionalment rep alguna ajuda per a la tria: en la sèrie de *birbar* i en la de *guineu* hi ha un punt i coma que suggereix que les formes preferents són les que hi cauen a l'esquerra (*eixarcolar i birbar* i, respectivament, *guineu*).

La marcació geogràfica de les unitats lèxiques és una tasca força complicada perquè els mots poques vegades respecten fronteres administratives precises: dir de *tos* «clatell» que és un mot valencià és una veritat parcial, perquè no s'usa en tots els punts del País, i perquè s'usa també fora de València (el mapa 31 de l'ALDC el documenta al Matarranya). Si consultem el mapa 41 (*la nineta de l'ull*) del PALDC, ens convencem de la pràctica impossibilitat de reduir a una (o unes poques) marques geogràfiques la complexitat de la distribució espacial —sovint discontinua— dels sis sinònims principals. Enfront d'aquesta dificultat, els autors dels diccionaris poden assumir diverses actituds: la de renunciar a assenyalar la vigència geogràfica dels mots, la d'intentar reflectir-la amb l'adopció d'una gran quantitat de marques geogràfiques, i una de compromís, que seria reduir les marques a unes poques, o a una sola, com és ara *regional*, o sigui «no usat en tot el domini lingüístic», o en el nostre cas concret, «no pancatalà». En la lexicografia espanyola (castellana) fou una solució original la del diccionari CLAVE, que destaca el lèxic específicament americà (de vegades compartit per l'andalús i pel canari), amb la vaga fórmula introductòria «en zonas del español meridional», en comptes d'aportar, diu la introducció, «la parcial y dudosa información que proporcionan otros muchos diccionarios» (CLAVE, p. XIII). Cau en aquest altre extrem, més afí a la tradició lexicogràfica castellana, el *Diccionario Salamanca de la lengua española*, pràcticament coetani de CLAVE.

En les notes, potser no prou connexes, que acabem de presentar hem constatat que 1) les remissions del DIEC pequen de vegades d'imprecisió, perquè no aclareixen quina és l'accepció a què hom remet; 2) el DIEC admet potser massa generosament l'existència de la sinonímia perfecta o absoluta, fet que augmenta el nombre de les remissions; 3) la falta de jeraquitització dels geosinònims dificulta la feina dels que confeccionen diccionaris llengua *x*-català, perquè els obliga a admetre un nombre excessiu de sinònims com a traducció d'una única paraula d'entrada; 4) la jeraquitització del lèxic, que distingeixi mots locals i mots generals, com també mots que pertanyen a l'estàndard supraregional i d'altres que en queden exclosos, serà a la llarga ineludible, tot i que a hores d'ara la idea pot ofendre sensibilitats. L'ideal seria si aquesta jeraquitització es produís espontàniament, fruit de la coneixença mútua de les diverses modalitats i d'un ferm sentiment de pertinença a la mateixa comunitat. Tot admetent que aquest sentiment de pertinença no és general entre els catalanoparlants d'ara i —sabent també que no el

fomenten amb la mateixa convicció les diverses administracions autonòmiques—, confio que no sigui encara tard perquè es generalitzi i es consolidi, amb els corresponents reflexos en la llengua, avui encara compartida.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de Borja (1930-1962). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll. 10 v. [DCVB]
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1999). *Les Regles de esquivar vocables i «la qüestió de la llengua»*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BIBILONI, Gabriel (1997). «Sobre l'estàndard composicional». A: *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Mallorca (Palma, 18 i 19 d'octubre de 1996)*. Barcelona; Palma: Institut d'Estudis Catalans, p. 33-38.
- CASANOVA, Emili (2002). «El lèxic valencià en el DIEC». A: *Estudis del valencià d'ara. Actes del IV Congrés de Filologia Valenciana del 20 al 22 de maig de 2000*. Paiporta: Denes, p. 55-83.
- CLAVE: *Diccionario de uso del español actual* (1997). Madrid: SM. [CLAVE]
- COLÓN DOMÈNECH, Germà (2005). «Encara les Regles de esquivar vocables». *Estudis Romànics* [Barcelona], vol. xxvii, p. 219-225.
- COROMINES, Joan (1980-2001). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes. 11 v. [DECat]
- Diccionario Salamanca de la lengua española* (1996). Madrid: Santillana; [Salamanca]: Universidad de Salamanca.
- FABRA, Pompeu (2005). *Obres completes*. Vol. 1. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2007). «*Diccionari general de la llengua catalana*». A: *Obres completes*. Vol. 5. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. [Edició facsimil de la 1a ed., de 1932, Barcelona: Llibreria Catalònia] [DGLC]
- FALUBA, Kálmán (1995). «Dialectes i vocabulari referencial. A propòsit de la tercera edició del *Diccionari de la llengua catalana* (DLC, 1993)». A: *Estudis de lingüística i de filologia oferts a A. M. Badia i Margarit*. Vol. 1. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 267-273.
- FALUBA, Kálmán; MORVAY, Károly (1990). *Diccionari català-hongarès*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- (1996). *Diccionari hongarès-català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- FERRANDO, Antoni (2000). «La presència dels dialectes territorials a l'obra de Pompeu Fabra». A: GINEBRA, Jordi [et al.] [ed.]. *La lingüística de Pompeu Fabra*. Vol. 1. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; [Tarragona]: Universitat Rovira i Virgili, p. 279-340.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA (1996). «Criteris sobre la incorporació de variants lexicals en el *Diccionari general*». A: *Documents de la Secció Filològica, II*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 81-83.
- (2007). *Diccionari de la llengua catalana*. 2a ed. Barcelona: Enciclopèdia Catalana: Edicions 62. [DIEC2]
- LACREU, Josep [dir.] (1995). *Diccionari valencià*. València: Bromera: Generalitat Valenciana.
- LANSTYÁK, István (2006). «Nyelvi változatosság a határon túli magyar szókincsben». *Kisebbségkutatás* [Budapest], núm. 1, p. 60-73.

- LÓPEZ I QUILES, Antoni (2002). «El valencià estàndard de la Bíblia valenciana.» A: *Estudis del valencià d'ara. Actes del IV Congrés de Filologia Valenciana del 20 al 22 de maig de 2000*. Paiporta: Denes, p. 254-275.
- Magyar értelmező kéziszótár* (2003). 2a ed. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- MARTÍ I CASTELL, Joan (2005). «Aproximació a Pompeu Fabra». A: FABRA, Pompeu. *Obres completes*. Vol. 1. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 55-92.
- (2007). «Introducció». A: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Diccionari de la llengua catalana*. 2a ed. Barcelona: Enciclopèdia Catalana: Edicions 62, p. IX-XXVI.
- MOLL, Francesc de Borja (1965). *Vocabulari mallorquí-castellà*. Palma de Mallorca: Moll.
- RAFEL, Joaquim (1988). «Sobre la normalització dels diccionaris catalans: el tractament de les sèries sinonímiques». A: *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*. Vol. 8. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; XVI), p. 57-112.
- VENY, Joan (1960). «Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes». *Revista de Filología española* [Madrid], vol. XLIII, p. 117-202.
- (2001). *Llengua històrica i llengua estàndard*. València: Universitat de València.
- (2008). «De l'atles lingüístic descriptiu a l'atles interpretatiu». *Serra d'Or* [Barcelona], núm. 585 (setembre), p. 69-70.
- VENY, Joan; PONS I GRIERA, Lúdia (2001, 2004 i 2006). *Atles lingüístic del domini català*. Vol. 1, 2 i 3. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. [ALDC]
- (2007). *Petit atles lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. [PALDC]
- WHEELER, Max (1995). «La primera persona del present d'indicatiu, pot haver-hi més a dir-ne?» A: *Estudis de lingüística i de filologia oferts a A. M. Badia i Margarit*. Vol. 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 411-425.